

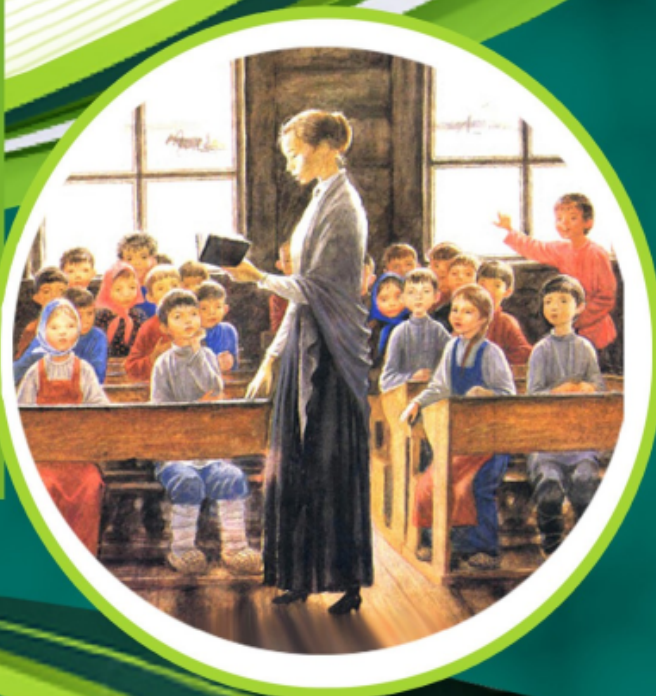
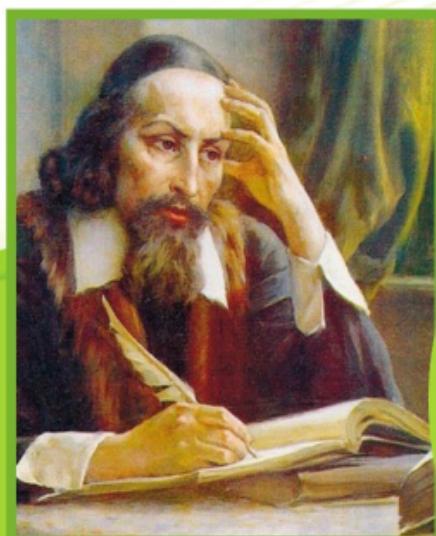
В. А. Гурський

В. А. Гурський

ПЕДАГОГІКА З ІСТОРІЄЮ ПЕДАГОГІКИ

ПЕДАГОГІКА З ІСТОРІЄЮ ПЕДАГОГІКИ

В. А. Гурський

ПЕДАГОГІКА
З ІСТОРІЄЮ ПЕДАГОГІКИ

*Навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Кам'янець-Подільський

2020

УДК 37.01+94.37(075.8)

Г 95

Рецензенти:

Павелків Р. В.

доктор психологічних наук, професор, академік АНВШ (Рівненський державний гуманітарний університет);

Миронова С. П.

доктор педагогічних наук, професор (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка);

Пушкаренко С. М.

завідувач психолого-медико-педагогічної консультації (відділ освіти, молоді та спорту Чемеровецької райдержадміністрації).

*Рекомендовано до друку вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
протокол №4 від 4 квітня 2017 р.*

Гурський В. А.

Г 95 Педагогіка з історією педагогіки. Навчальний посібник для студентів спеціальності 016 «Спеціальна освіта». Видання 3-є доповнене і перероблене. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2020. 268 с.

У посібнику висвітлено загальні засади педагогіки, питання теорії та історії освіти і навчання. Видання містить запитання і завдання для бесід і творчих дискусій, педагогічні задачі та тестові завдання для перевірки знань.

Для студентів та викладачів вищої школи, аспірантів, вчителів, всіх хто цікавиться проблемами теорії та історії освіти і навчання.

УДК 37.01+94.37(075.8)

© Гурський В. А., 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
1. Педагогіка як наука.....	7
1.1. Предмет, завдання та основні категорії педагогіки.....	7
1.2. Джерела педагогіки у її становленні та розвитку.....	11
1.3. Зв'язок педагогіки з іншими науками	14
Література до теми.....	20
2. Цілісний педагогічний процес.....	22
2.1. Сутність педагогічного процесу, його цілі і завдання... ..	22
2.2. Структура педагогічного процесу та його рушійні сили..	24
2.3. Основні компоненти педагогічного процесу.....	25
2.4. Закономірності педагогічного процесу.....	27
2.5. Принципи педагогічного процесу.....	28
2.6. Організація педагогічного процесу.....	30
Література до теми.....	33
3. Процес навчання.....	34
3.1. Дидактика як наука, її основні категорії.....	34
3.2. Сутність і структура процесу навчання.....	37
3.3. Закономірності і принципи навчання.....	43
Література до теми.....	50
4. Методи, форми і засоби навчання.....	51
4.1. Поняття про методи навчання, їх функції та структуру.	51
4.2. Класифікація та характеристика методів навчання.....	51
4.3. Форми організації навчання.....	66
4.4. Класно-урочна система навчання.....	68
4.5. Неурочні форми організації навчання.....	70
4.6. Засоби навчання.....	76
Література до теми.....	85
5. Виховання в цілісному педагогічному процесі.....	86
5.1. Сутність, особливості та рушійні сили процесу виховання..	86
5.2. Структура процесу виховання.....	91
5.3. Самовиховання і перевиховання у виховному процесі.....	92
5.4. Результати процесу виховання.....	97
5.5. Закономірності і принципи виховання.....	99
Література до теми.....	109
6. Мета, завдання і основні напрями виховання.....	110
6.1. Мета і завдання національного, громадянського та патріотичного виховання.....	110
6.2. Розумове виховання.....	115
6.3. Моральне виховання.....	118
6.4. Статеве виховання і підготовка до сімейного життя.....	122
6.5. Правове виховання.....	126
6.6. Антинаркогенне виховання.....	130
6.7. Екологічне виховання.....	132

6.8. Трудове виховання.....	134
6.9. Економічне виховання.....	140
6.10. Естетичне виховання.....	142
6.11. Фізичне виховання.....	144
Література до теми.....	148
7. Методи і форми виховання.....	149
7.1. Поняття про методи виховання та їх класифікація.....	149
7.2. Характеристика основних груп методів виховання.....	150
7.3. Форми організації виховного процесу.....	162
Література до теми.....	177
8. Суспільні інститути виховання.....	178
8.1. Сім'я – первинний осередок виховання дітей і молоді.....	178
8.2. Школа як провідна ланка в системі виховання.....	181
8.3. Виховання дітей та учнівської молоді в позашкільних установах.....	183
8.4. Виховна роль дитячих та юнацьких громадських організацій і об'єднань.....	184
8.5. Роль церкви у вихованні підростаючого покоління.....	186
Література до теми.....	188
9. Сутність процесу управління та історія його розвитку.....	189
9.1. Поняття про управління, педагогічний менеджмент.....	189
9.2. Державне управління системою загальної середньої освіти.....	192
9.3. Загальноосвітній навчальний заклад як педагогічна система і об'єкт управління.....	197
9.4. Керівництво навчально-виховною роботою загальноосвітнього закладу.....	203
9.5. Планування роботи загальноосвітнього закладу.....	211
Література до теми.....	218
10. Становлення і розвиток зарубіжної педагогіки.....	219
10.1. Освіта і виховання в античному світі.....	219
10.2. Розвиток педагогічних знань у середні віки та епоху Відродження.....	220
10.3. Розвиток освіти і педагогічної думки у країнах Західної Європи в XVII - XIX століттях.....	221
10.4. Загальні тенденції розвитку світової педагогіки на початку XX століття.....	226
10.5. Сучасні тенденції освіти і педагогічної науки у розвинутих країнах.....	227
Література до теми.....	232
11. Історія української школи і педагогіки.....	233
11.1. Школа і освіта Київської Русі.....	233

11.2. Культура й освіта періоду українського Відродження (XVI - середина XVIII століття).....	236
11.3. Розвиток вітчизняної школи та педагогічної думки впродовж другої половини XVIII-XIX століть.....	242
11.4. Українська школа і педагогіка початку XX століття.....	252
11.5. Національна школа і педагогіка в Українській Народній Республіці (1917-1921).....	254
11.6. Школа і педагогіка у Радянській Україні (20-80роки)...	258
11.7. Освіта в Україні на сучасному етапі духовного і національного відродження.....	264
Література до теми.....	266

ПЕРЕДМОВА

У розробці сучасних теоретичних і практичних проблем, на розв'язання яких орієнтують основні закони України щодо розвитку освіти у XXI столітті, одне з провідних місць належить циклу педагогічних дисциплін, що має вирішальне значення у професійній підготовці майбутніх спеціалістів.

Педагогічна наука є надзвичайно складною, оскільки вивчає найскладніше досягнення у світі – людську особистість. Шлях до досконалості людини так само складний, як і сама людина. Педагогічна наука є згустком досвіду проходження цього шляху тисячами поколінь. Вона є неосяжною, адже кожен народ має свої багатовікові педагогічні традиції, тому проблеми навчання і виховання залишаються гострими і актуальними. Лише осмислення всієї багатозначності педагогічного процесу, знання його закономірностей сприятимуть реалізації основної мети освіти України у XXI столітті – всебічному розвитку людської особистості. Ця особлива цінність є найважливішою умовою входження людини у гуманітарний контекст світової цивілізації, власного соціального успіху, реалізації можливостей і творчих здібностей на благо суспільного розвитку країни.

В умовах становлення України як правової держави, формування в ній демократичної системи освіти педагогіка має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Пропонований посібник покликаний допомогти студентам засвоїти теоретичні основи сучасної педагогічної науки, розвинути професійне мислення, оволодіти практичними вміннями і навичками, необхідними для ефективної роботи в умовах демократизації усіх сфер суспільного життя. Навчання за ним будується відповідно до перевіреної класичної схеми викладу матеріалу з наступним закріпленням і контролем якості засвоєння знань. Кожна тема включає теоретичну інформацію, завдання для самоконтролю, проблеми і практичні завдання, контрольний тест, список літератури для самоосвіти. Така структура викладу матеріалу тем допоможе студентам краще засвоїти головні ідеї і логіку матеріалу, що вивчається, сприятиме формуванню причинно-наслідкового мислення.

Написання посібника стало можливим завдяки використанню наукових та навчально-методичних праць багатьох фахівців, і зокрема, А.С. Борисюк, Н.П. Волкової, В.В. Присакара, І.В. Зайченка, М.В. Левківського, Л.А. Медвідь, Н.Є. Мойсенюк, М. М. Фіцули, В.В. Федорчук та ін. Перелік основних використаних джерел подано у матеріалах тексту посібника.

Автор висловлює щире подяку рецензентам за цінні зауваження і побажання, врахування яких сприяло написанню посібника.

1. Педагогіка як наука

1.1. Предмет, завдання та основні категорії педагогіки

Виховання і навчання підростаючого покоління, підготовка його до дорослого життя завжди були одним із найважливіших завдань спільноти. Досвід формування особистості молоді передавався з покоління в покоління, збагачувався новими здобутками, систематизувався. З часом із усієї сукупності знань про особливості та шляхи успішного виховання і навчання виокремилася наука педагогіка.

Термін "педагогіка" походить від грецьких слів "пайдос" (діти) і "аго" (веду) і в буквальному перекладі тлумачеться як дітоведення. Педагогами у Давній Греції називали рабів, які супроводжували до школи дитину свого володаря. Викладав у школі нерідко також раб. Чому? За часів розквіту Римської імперії Греція була перетворена на римську колонію. Тому багато давньогрецьких філософів, музикантів, вчених потрапляли у полон і їх було вивезено до Риму. Ці раби супроводжували дітей заможних римлян до школи, прислужували їм, навчали, і їх уперше почали називати педагогами. Так виникла назва професії і започаткувався термін "педагогіка". Згодом, у Давньому Римі, цю роботу доручали найосвіченішим державним чиновникам, які багато мандрували, знали іноземні мови, культуру і звичаї різних народів. Зокрема, Марк Фабій Квінтіліан відкрив у Римі власну риторичну школу, де навчав ораторському мистецтву. Ця школа незабаром стала державною, а Квінтіліану було призначено платню з імператорської скарбниці.

В епоху середньовіччя педагогічною діяльністю займалися переважно священики, ченці. У міських школах та університетах могли викладати і люди, які не мали духовного сану.

«Майстрами» називали педагогів у Давньоруській державі. Спеціальних навчальних закладів для підготовки вчителів не існувало. Ними були і дяки, і піддяді, і священики, і мандрівні дидаסקали – «школярі-книжники».

Не зважаючи на інтенсивний розвиток виховної теорії, педагогіка до середини XVII століття залишалася частиною філософської науки. Саме тоді у 1623 році англійський філософ і природодослідник Френсіс Бекон видав трактат "Про гідність та збільшення наук", у якому він намагався перекласифікувати наявні на той час науки, і, як окрему галузь наукових знань виділив педагогіку під назвою "керівництво читанням". Проте становлення педагогіки як окремої самостійної науки пов'язують з ім'ям видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592-1670). Його головна праця "Велика дидактика" (1632) була однією з перших фундаментальних науково-педагогічних творів і

започаткувала відокремлення педагогіки від філософії та оформлення в наукову систему. Провідні її положення не втратили свого значення і сьогодні. Запропоновані Я.А. Коменським принципи, форми, методи навчання стали основою розвитку педагогічної теорії.

Подальший розвиток педагогічних знань, який триває і досі, характеризується розвитком усіх галузей педагогіки, високим рівнем її узагальнення та класифікації поняттєвого апарату. Сучасне тлумачення поняття „педагогіка” має кілька аспектів. Перш за все, педагогіка як галузь гуманітарного знання входить до складу загальної культури людства у вигляді педагогічної культури людини. Найпоширенішим є тлумачення педагогіки як науки про виховання чи навіть галузі людинознавства. Педагогіка пізнає і поліпшує способи взаємодії людей у цілісній єдності природного, суспільного та індивідуального, будує (розробляє) свої рекомендації на ґрунті філософських та інших знань. Треба зазначити, що на сучасному етапі розвитку педагогічних знань історична назва науки вступає у протиріччя із сучасним розумінням сутності педагогічних процесів. Тому у світовому педагогічному лексиконі все частіше використовуються нові терміни, а саме: "андрагогіка" ("андрос" – чоловік, "аго" – вести); "антропологіка" ("антропос" – людина, "аго" – вести), а у США взагалі загальноновизнаною є назва "філософія освіти".

Будь-яка галузь людського знання виділяється в особливу науку лише тоді, коли більш-менш чітко сформульований предмет її дослідження. Що ж вивчає сучасна педагогічна наука? Найкоротше, найзагальніше і разом з тим відносно точно визначення сучасної педагогіки можна сформулювати як "наука про виховання людини". Водночас, педагогіка є комплексною наукою, яка об'єднує, синтезує дані природничих і суспільних наук, що стосуються процесів виховання, навчання і розвитку особистості. Отже, педагогіка – сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку особистості.

Науковий інтерес педагогіки зосереджений на дослідженні сутності закономірностей навчання і виховання людини у процесі її підготовки до самостійного життя і праці. Педагогіка, як і всяка інша наука, має предмет і об'єкт вивчення, завдання тощо. **Об'єктом дослідження** у педагогіці є педагогічний процес, умови його організації та здійснення, формування особистості та колективу у взаємозв'язках і взаємовідносинах у цьому процесі. Поняття "предмет" і "об'єкт" дослідження не є тотожними. Найчастіше "об'єкт" – поняття більш широке, більш загальне. У предметі об'єкт вивчення конкретизується, тому **предметом педагогіки** є навчально-виховна діяльність, що здійснюється в закладах освіти уповноваженими суспільством людьми. У процесі суспільного розвитку впливають основні теоретичні та

практичні проблеми, які педагогічна наука покликана розв'язувати, і які називають завданнями наукового дослідження.

Як і кожна наука, педагогіка має свій понятійний апарат, тобто систему педагогічних понять, які виражають наукові узагальнення. Ці поняття називають категоріями педагогіки. До основних категорій педагогіки належать «виховання», «освіта» й «навчання».

Педагогіка може розглядатися як аналог поняття «виховання», тобто, як практична діяльність людини щодо передачі досвіду старших поколінь молодшим. **Виховання** – цілеспрямований та планомірно організований процес формування особистості. У педагогіці поняття «виховання» вживають у широкому соціальному, в широкому педагогічному, вузькому педагогічному та в гранично вузькому педагогічному значеннях.

Виховання в широкому соціальному значенні – це процес передачі соціально-історичного досвіду попередніх поколінь наступним з метою підготовки їх до життя. Воно охоплює весь процес формування особистості, що відбувається під впливом навколишнього середовища, життєвих обставин, умов суспільного ладу. Стверджуючи, що «виховує життя», мають на увазі саме це значення поняття «виховання». Оскільки дійсність нерідко буває суперечливою і конфліктною, особистість може не тільки формуватися під впливом середовища, а й деформуватися під впливом антисоціальних явищ чи, навпаки, загартовуватись у боротьбі з труднощами, виховувати в собі стійкість за несприятливих зовнішніх обставин.

Виховання в широкому педагогічному значенні полягає у формуванні особистості дитини під впливом діяльності педагогічного колективу закладу освіти, яка базується на педагогічній теорії, передовому педагогічному досвіді.

Виховання у вузькому педагогічному значенні – цілеспрямована виховна діяльність педагога з метою досягнення конкретної мети в колективі учнів (наприклад, виховання здорової громадської думки).

Виховання у гранично вузькому значенні розглядається як організований процес взаємодії вихователя і вихованця, спрямований на формування певних якостей особистості, на управління її розвитком.

У педагогічній науці є, крім виховання, ще дві додаткові категорії того ж ряду: **самовиховання** і **перевиховання**.

Самовиховання – цілеспрямована, самостійна діяльність людини (а для дітей – керована дорослим) над удосконаленням своєї особистості.

Перевиховання – цілеспрямована діяльність, пов'язана з усуненням недоліків у формуванні особистості педагогічно занедбаних дітей.

Поняття „**освіта**” також багатозначне. Його можна розглядати як елемент виховання (в процесі виховання людина засвоює знання, у неї формується світогляд, розвиваються пізнавальні можливості, формуються уміння і навички, тобто людина здобуває освіту). Останнім часом у державних документах: Закон України „Про освіту”, Державна національна програма „Освіта” (“Україна XXI століття”), Національна доктрина розвитку освіти України XXI століття розглядають освіту як засіб „нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, виховання патріота і громадянина...” Але разом з тим **освіта** – це певний результат процесу здобуття знань, умінь, навичок, розвитку особистості. Тому **освіту** слід розглядати як процес і результат оволодіння системою знань, умінь і навичок, формування на їх основі світогляду, моральних та інших якостей особистості, забезпечення відповідного рівня її розвитку.

Самоосвіта – один із способів отримання освіти, самостійне здобуття людиною знань, умінь і навичок, підвищення рівня свого розвитку.

Головним засобом освіти є навчання. **Навчання** – це спільна, взаємопов'язана діяльність учителя і учнів, у процесі якої реалізуються освітні потреби учнів, також відбувається взаємовплив учасників цього процесу, результатом якого є розвиток особистості школяра. Тому **навчання** – цілісний процес взаємодії вчителя і учнів, через який здійснюється освіта, виховання, розвиток особистості.

У живому педагогічному процесі всі педагогічні категорії взаємопов'язані та взаємозумовлені. Як у широкому соціальному, так і в широкому педагогічному значенні виховання охоплює навчання та освіту. Освіта і навчання, в свою чергу, сприяють вихованню. У процесі навчання здійснюються і освіта, і виховання. Освіта передбачає різні форми навчання. І всі у комплексі забезпечують розвиток особистості.

На всіх етапах розвитку головним завданням педагогіки була організація навчально-виховного процесу відповідно до потреб історичної доби, національних особливостей народу. Це налаштовувало теоретиків і практиків педагогічної справи на розроблення оптимальних форм і методів, відповідного методичного оснащення цього процесу.

На сучасному етапі головними завданнями педагогіки є: вдосконалення змісту освіти; вироблення принципово нових засобів навчання і навчального обладнання; модернізація існуючих форм та методів навчання і виховання; оптимізація політехнічної підготовки учнів; демократизація і гуманізація діяльності середньої та вищої шкіл. Здебільшого ці завдання пов'язані з новими загальноцивілізаційними процесами, найхарактернішим серед яких є глобалізація, динамічний розвиток комунікативних засобів і технологій (інформатизація).

1.2. Джерела педагогіки у її становленні та розвитку

Наукові узагальнення (закономірності, закони, теорії) робляться на основі конкретних фактів, дослідження явищ і процесів. Педагогіка має як теоретичні, так і практичні джерела. До них відносять: а) народну педагогіку; б) твори вчених-філософів; в) педагогічну спадщину минулого; г) результати сучасних педагогічних досліджень; д) передовий педагогічний досвід; е) державні документи з питань освіти і виховання; є) дані суміжних з педагогікою наук.

Педагогіка виникла з насущних потреб життя суспільства як необхідність передачі молодшим поколінням досвіду, традицій (мисливці вчили полювати, майстри – виготовляти знаряддя). Покоління за поколінням вносили щось своє у духовну культуру народу, нагромаджували знання про способи передачі цієї культури. Так виникла народна педагогіка. Термін „народна педагогіка” уперше вжив педагог, культурний діяч Олександр Духнович (1803-1965) у підручнику „Народна педагогіка в пользу училищ и учителей сельських”. Сьогодні **народною педагогікою** ми називаємо сукупність емпіричних знань і досвіду народу, виражених в домінуючих поглядах на мету і завдання навчання і виховання підростаючих поколінь. Вона знаходить свій вияв у народних виховних традиціях, у фольклорі з педагогічним змістом і спрямуванням у звичаях, побуті, святах, обрядах, якими супроводжуються найважливіші події в житті дітей і молоді, в іграх та іграшках, а також у досвіді родинного виховання, народній символіці, образотворчому, музичному та хореографічному мистецтві [Див.: Стельмахович М.Г. Використання народної педагогіки в професійній підготовці майбутнього вчителя // Початкова школа. –1990. – №10 – С.49]. Вона має свій конкретний вияв у етнопедагогіці, пов'язаній з конкретною етнічною приналежністю педагогічних традицій (наприклад, українській педагогіці). Основна сфера застосування народної педагогіки – родинне та громадське виховання, форма викладу – усна, стиль – художній (афоризми, крилаті слова і вирази, притчі й заповіді, казки, приказки і прислів'я, які легко і міцно запам'ятовуються). Основні компоненти української етнопедагогіки: родинознавство (фамілогія), батьківське виховання, материнська школа, народна дидактика, педагогічна деонтологія. Народна педагогіка – вічне і невичерпне джерело педагогічної науки. Наука завжди використовувала кращі надбання народної педагогіки.

Тривалий час педагогіка як наука розвивалась у складі філософії. Філософські системи Стародавнього Китаю, Індії, Греції, Риму, створені такими видатними мислителями, як Конфуцій, Сократ, Платон, Арістотель, Демокрит, Марк Квінтіліан, містили ідеї і положення, пов'язані з питаннями виховання людини, формування її особистості, визначення її місця у суспільстві.

У період середньовіччя значним був вплив церкви на виховання. Багато педагогічних ідей розвивались в рамках богослов'я - теології. В цей період виник томізм, що розвинувся в один з напрямів сучасної філософської думки багатьох країн Заходу – **неотомізм** (від імені відомого теолога Фоми Аквінського).

В епоху Відродження нові педагогічні ідеї знаходять своє відображення в творчості філософів-гуманістів: „Школа радості” Вітторіно да Фельтре (Італія), „Гаргантюа і Пантагрюель” Франсуа Рабле і „Досліди” Мішеля Монтеня (Франція), „Похвала глупоті” Еразма Роттердамського (Голландія) та ін. До початку XVII століття педагогіка продовжувала залишатися частиною філософії. Відокремлення її від філософії й оформлення в наукову систему пов'язане з діяльністю видатного чеського педагога Я.А. Коменського (1592-1670), зокрема з виходом у світ фундаментальної праці „Велика дидактика” (1632), яка започаткувала науку про процес навчання.

Не зважаючи на це, філософія залишила свій відбиток і в подальшому розвитку педагогіки. Це має місце і в нинішньому розвитку педагогіки. Філософія стала методологічною основою педагогіки, тобто педагогічні дослідження та теоретична інтерпретація їх результатів завжди спираються на сукупність вихідних філософських ідей: ідеалістичних чи матеріалістичних. Філософські теорії лежать в основі численних педагогічних концепцій та виховних систем. Основні з них: неопрагматизм, неопозитивізм, екзистенціалізм, неотомізм, марксизм-ленінізм.

Неопрагматична педагогіка розуміє виховання як процес соціалізації особистості, а її представники А.Маслоу, А. Комбс, Е. Келлі, К.Роджерс, та ін. розглядають сутність виховання у самоствердженні особистості. Джерела розвитку особистості знаходяться у ній самій, вони аж ніяк не створені суспільством. Суспільство повинно лише сприяти або не заважати розвитку гуманності особистості. Освіта, на думку представників цього філософського напрямку, зводиться до процесу „самовиявлення” здібностей і нахилів, закладених у дитині самою природою. Незважаючи на критику багатьох положень, неопрагматизм залишається провідним напрямом педагогіки США.

Неопозитивізм – філософсько-педагогічний напрям, який прагне осмислити комплекс явищ, викликаних науково-технічною революцією. Сучасний педагогічний неопозитивізм називають "новим гуманізмом". Його послідовники П.Херс, Дж.Вільсон, Р.С. Пітерс М.Уорнок та ін. виступають за деідеологізацію системи виховання, за повну її гуманізацію, оскільки саме вона є головним засобом утвердження справедливості як вищого принципу відносин між людьми. Основну увагу у вихованні необхідно приділяти розвитку інтелекту, формуванню

раціонального мислення у людини з метою самопрограмування свого розвитку.

Екзистенціалізм (від лат. *existencia* - існування) визнає особистість найвищою цінністю, що відзначається унікальністю і неповторністю. Виховання, на думку Дж.Кнеллера, У.Барейя, О.Ф.Больнова, М. Марселя та ін., мало чим допомагає особистості: людина є носієм своєї моральності. Теорії виховання немає: життя, природа, інтуїція – ті сили, що допоможуть визначити шляхи самореалізації особистості. Учитель повинен перш за все знати, що у кожної людини своє суб'єктивне бачення світу, і вона творить світ таким, яким хоче його бачити.

Неотомізм – релігійне філософське вчення, що отримало свою назву від імені середньовічного богослова Хоми Аквінського (1125-1274). Неотомісти Ж.Марітен, У.Каннінгем, М. Казотті, Р.Лівінгстон та інші визнають існування об'єктивної реальності, але ставлять її в залежність від волі Бога. Людину розглядають як єдність матерії і духу. Душа людини – орган "надіснування", наука є безсилою у визначенні цілей виховання, тому виховання має будуватися на пріоритеті духовного начала. Неотомісти виступають за виховання загальнолюдських добродійностей: доброти, людяності, готовності до самопожертви і т.п. Педагогіка неотомізму пропонує ідею головної ролі церкви в організації шкільної справи, а система навчання і виховання повинна бути спрямована на християнське вдосконалення людини на землі, на підготовку до "вічного" життя.

Сучасна вітчизняна педагогіка у своїй основі опирається на загальні положення діалектики, а саме: 1) зумовленість навчання і виховання потребами розвитку суспільства; 2) наявність джерела розвитку людини як особистості, визнання виховання як невід'ємного чинника цього розвитку; 3) вивчення педагогічних явищ і процесів у постійному русі і розвитку, розкриття зв'язків між ними, внутрішніх суперечностей тощо; 4) єдність теорії і практики, оскільки практика – джерело пізнання і критерій істинності знань.

У своєму розвитку українська педагогіка вибирає і кращі ідеї світової педагогіки ідеалістичного спрямування: 1) опора виховання на загальнолюдські моральні цінності; 2) визнання унікальності, неповторності особистості; 3) необхідність створення умов для вільного розвитку особистості; 4) гуманізація системи виховання.

Сучасна педагогіка розвивається в результаті діяльності значного числа вчених-педагогів, які працюють у науково-дослідних інститутах та вищих навчальних закладах. Вища наукова установа в галузі педагогічних і психологічних наук – Національна Академія педагогічних наук України, створена у 1992 році. Вона здійснює науковий супровід галузі і забезпечує її перспективний розвиток.

Найбільш відомими педагогічними діячами сучасності є такі провідні вчені: І.Д. Бех, М.Б. Євтух, О.В. Киричук, В.Г. Кремень, Н.Г. Ничкало, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська та інші.

Важливим джерелом педагогіки є передовий педагогічний досвід. Особливо яскраво це проявилось в середині 80-х років ХХ століття, коли на педагогічному горизонті з'явилась ціла плеяда творчо працюючих вчителів, яких назвали вчителями-новаторами. Вони висунули низку педагогічних ідей, втілення яких дозволяло вчителям перейти на якісно новий рівень відносин з учнями – відносин співробітництва. Назвали цю систему ідей педагогікою співробітництва. Вона містила такі ідеї, як навчання без примусу, постановка складних цілей, пошук опори, надання вільного вибору, випередження, викладання великими блоками, різноманітність форм роботи, формування інтелектуального фону класу, залучення учнів до самоаналізу. А основним було ставлення до учня як до особистості, індивідуальності, віра в його можливості і здібності.

За останні десятиліття педагогами досягнуто суттєвих успіхів у розробці нових технологій навчання, виховання, самоосвіти та самовиховання. Управління навчальним процесом поліпшується завдяки впровадженню інформаційних технологій, нових наукових розробок. Деякі школи набули статусу авторських, стали експериментальними майданчиками, увійшли до складу науково-виробничих комплексів, є важливими базами для розвитку педагогіки.

Основним державним документом, в якому висвітлюється політика України в галузі освіти, є Закон України "Про освіту", нова редакція якого затверджена Верховною Радою України 23 березня 1996 року. Він упрограмує всебічний гармонійний розвиток особистості як мету освіти, визначає право громадян на освіту та соціальний захист учнів. У законі сформульовано основні принципи освіти, визначено повноваження органів управління освітою, поставлено питання про необхідність державних стандартів освіти, охарактеризовано систему освіти та висвітлено низку інших важливих положень.

II з'їзд працівників освіти України, що відбувся у жовтні 2001 року, розглянув, обговорив і схвалив Національну доктрину розвитку освіти України у ХХІ столітті, яка визначає завдання прискореного розвитку освіти на першу чверть ХХІ століття, як от: підвищення якості освіти шляхом впровадження новітніх інформаційних технологій, поліпшення громадянського та патріотичного виховання, модернізація управління системою освіти та інші.

1.3. Зв'язок педагогіки з іншими науками

Велике значення для розвитку педагогіки мають її зв'язки з іншими науками: філософією, психологією, фізіологією людини, генетикою,

етнографією, математикою та ін. Зміцнюючи і удосконалюючи ці зв'язки, педагогіка запозичує й інтерпретує відповідно до предмета свого дослідження ідеї інших наук, які допомагають глибше проникати в суть виховання і розробляти його теоретичні основи.

Зв'язок педагогіки з філософією є найбільш тривалим і продуктивним. Філософські ідеї продукували педагогічні концепції і теорії, визначали перспективу педагогічного пошуку і слугували її методологічною основою.

Методологічна функція філософії щодо педагогіки сьогодні є загально визнаною. Це зумовлено самою суттю філософського знання. За своєю природою воно є світоглядним і таким, що відповідає завданням осмислення місця людини в світі, яке тривалий час вирішує людство. Від системи філософських поглядів (екзистенціальних, прагматичних, неопозитивістських, матеріалістичних та інших), яких дотримуються дослідники педагогіки, залежить напрям педагогічного пошуку, визначення суті, цілей і технологій освітнього процесу.

На основі знань з анатомії та фізіології про будову і життєдіяльність людського організму як єдиного цілого, про морфологічні і функціональні закономірності й особливості вікового розвитку нервової, кістково-м'язової, ендокринної, серцево-судинної, дихальної та інших систем організму, деяких органів тіла, тканин і клітин, педагогіка розробляє умови раціональної організації педагогічного процесу, правильного режиму навчання, виховання, освіти, зміст і методи фізичного, трудового виховання та ін. Вчення І.П. Павлова про вищу нервову діяльність озброює педагогіку розумінням фізіологічних механізмів засвоєння знань, формування умінь, павичок, звичок, допомагає науково обґрунтувати умови і способи навчально-виховної діяльності.

На основі знань з генетики про залежність спадковості дитини від її генотипу, досить складну природу генетичної мутації, функціонально-спрямовану дію генів і хромосом, високу пластичність дитячого організму педагогіка критично переоцінює чимало сталих положень про закономірності людського розвитку, намагається обґрунтувати оптимальні умови для всебічного розвитку кожної дитини, формування її особистості.

Особливе значення для педагогіки має її зв'язок з психологією. Спираючись на знання закономірностей і механізмів психічного розвитку людини, її особистісного формування, психологічних зв'язків і залежностей, характерних для педагогічного процесу, педагогіка обґрунтовує ефективні шляхи і способи, які призводять до бажаних змін у внутрішньому світі й поведінці людини. Кожний розділ педагогіки знаходить опору у відповідному розділі психології: дидактика, наприклад, опирається на теорію пізнавальних процесів і розумового розвитку; теорія виховання базується на психології особистості, теорія управління навчальним

зкладом – на психології управління. Інтеграція наук призвела до виникнення суміжних галузей – педагогічної психології і психопедагогіки.

Для всебічного наукового обґрунтування педагогічного процесу педагогіка використовує здобутки історії і літератури, географії й антропології, медицини та екології, економіки й археології, кібернетики, математики та інших наук.

Пройшовши довгий шлях розвитку, педагогіка перетворилася сьогодні в розгалужену систему педагогічних наук.

Загальна педагогіка – базова наукова дисципліна, яка вивчає основні закономірності процесу спрямованого особистісного розвитку, розробляє загальні основи педагогічного процесу у навчальних закладах усіх типів. Вона складається з чотирьох розділів: загальні засади педагогіки, теорія навчання (дидактика), теорія виховання, теорія управління навчальним закладом.

Щодо поділу педагогічних наук за галузями, то їх нараховується близько двадцяти. Це самостійні науки, що мають свій предмет, методи дослідження, понятійно-категорійний апарат. Вони спираються певною мірою на структуру та принципи загальної педагогіки і є «дочірними» науками. Такою є:

✓ вікова педагогіка – дошкільна, шкільна педагогіка, педагогіка дорослих, що вивчає вікові аспекти навчання і виховання, які визначають специфіку навчально-виховної роботи з певними віковими групами. Вікова педагогіка охоплює всю систему загальної середньої освіти: різні типи загальноосвітніх шкіл, професійно-технічні училища, середні спеціальні навчальні заклади, вечірні (змінні, заочні) школи;

✓ корекційна педагогіка - спеціальна наука, що досліджує навчання і виховання дітей з певними вадами: сурдопедагогіка (навчання і виховання глухонімих, глухих та туговухих дітей), тифлопедагогіка (навчання і виховання сліпих та слабкозорих дітей), олігофренопедагогіка (навчання і виховання розумово відсталих дітей), логопедія (навчання і виховання дітей з порушенням мовлення), виправно-трудова педагогіка (перевиховання неповнолітніх і дорослих злочинців);

✓ окремі методики - предметні дидактики, які досліджують специфіку застосування загальних закономірностей навчання до викладання окремих навчальних предметів у закладах освіти всіх типів;

✓ історія педагогіки і освіти - наука, що вивчає розвиток педагогічних ідей і освітньої практики видатними вітчизняними і зарубіжними педагогами в різні історичні епохи;

✓ галузева педагогіка (вищої школи, військова, медична, інженерна, спортивна, виробнича і под.) - вивчає галузеві аспекти освіти, які визначають специфіку навчально-виховного процесу в тих чи інших умовах, розкриває його закономірності;

- ✓ порівняльна педагогіка - наука про порівняння систем народної освіти в різних країнах (порівняно з вітчизняною);
- ✓ соціальна педагогіка - наука, яка вивчає вплив на педагогічний процес конкретних соціальних інститутів: сім'ї, школи, підліткового чи молодіжного об'єднання, закладів культури, спорту тощо; розглядає особистість як фокус системи соціально-педагогічного впливу, як об'єкт і суб'єкт соціальних відносин.

Рис. 1. Схема педагогічних наук

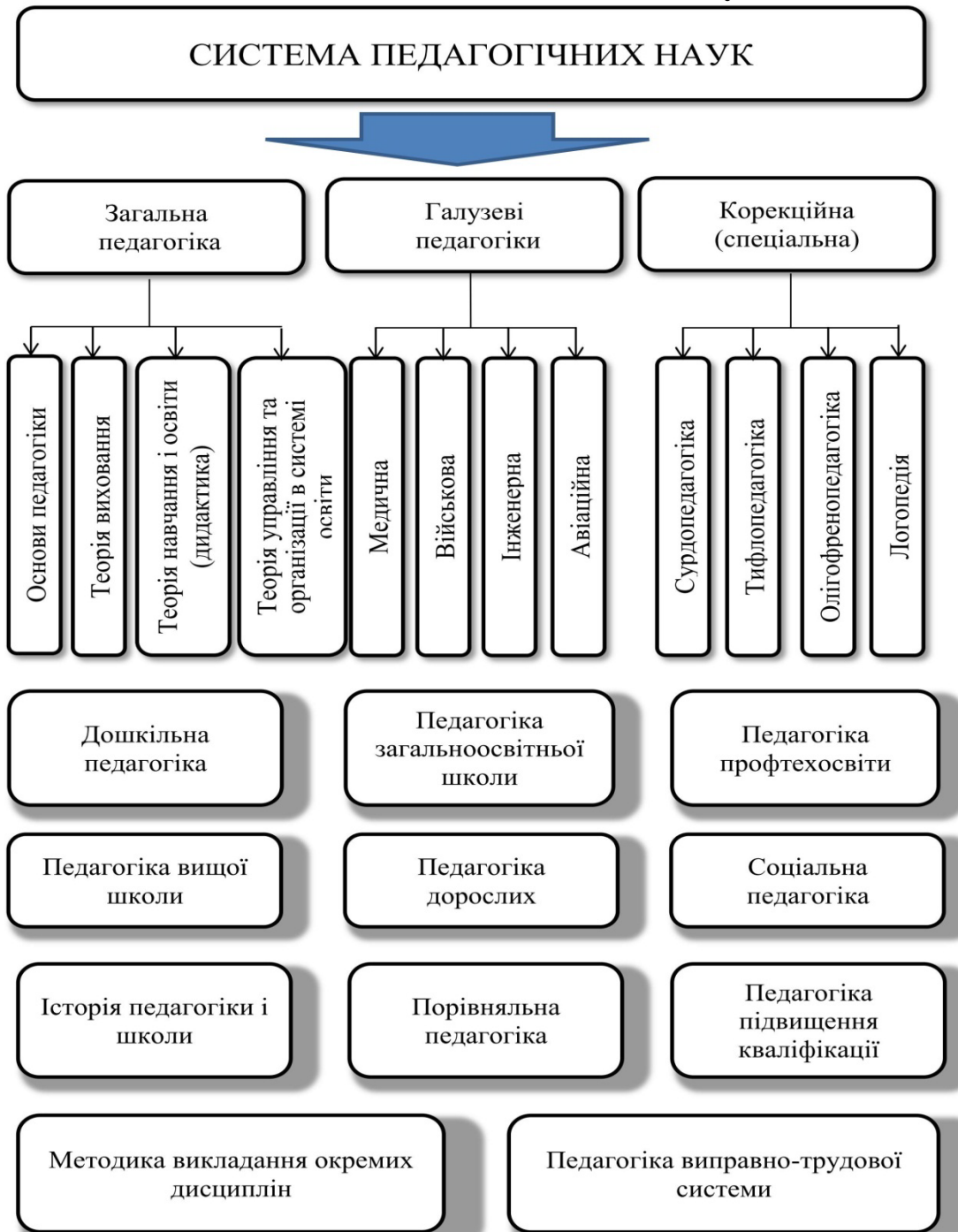
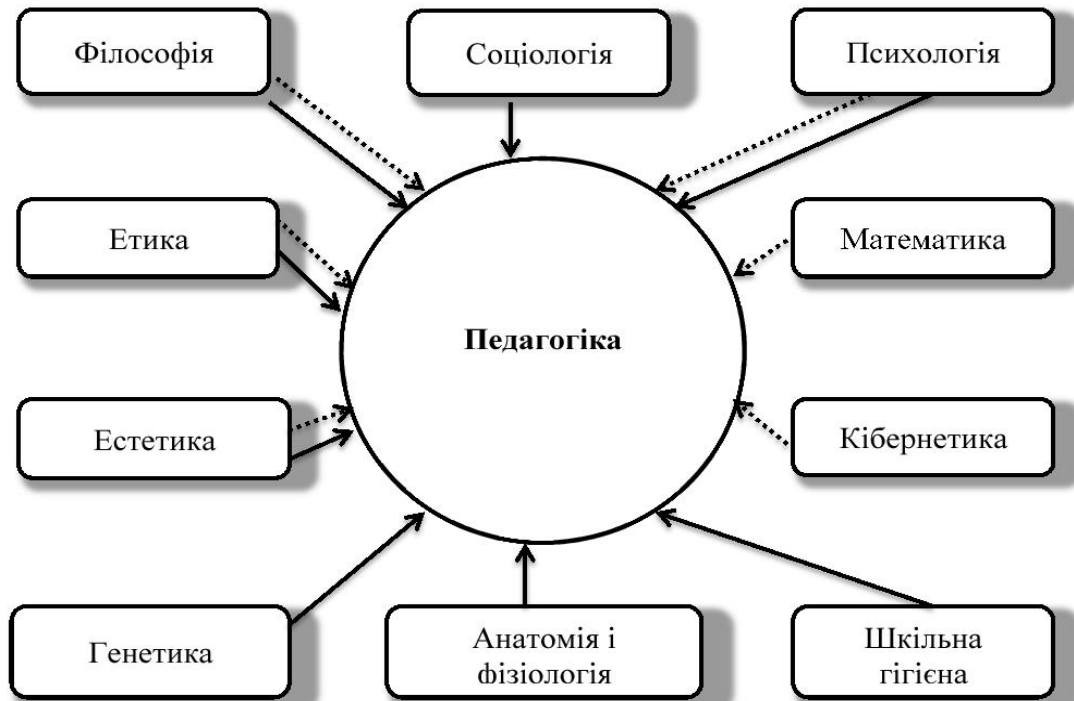
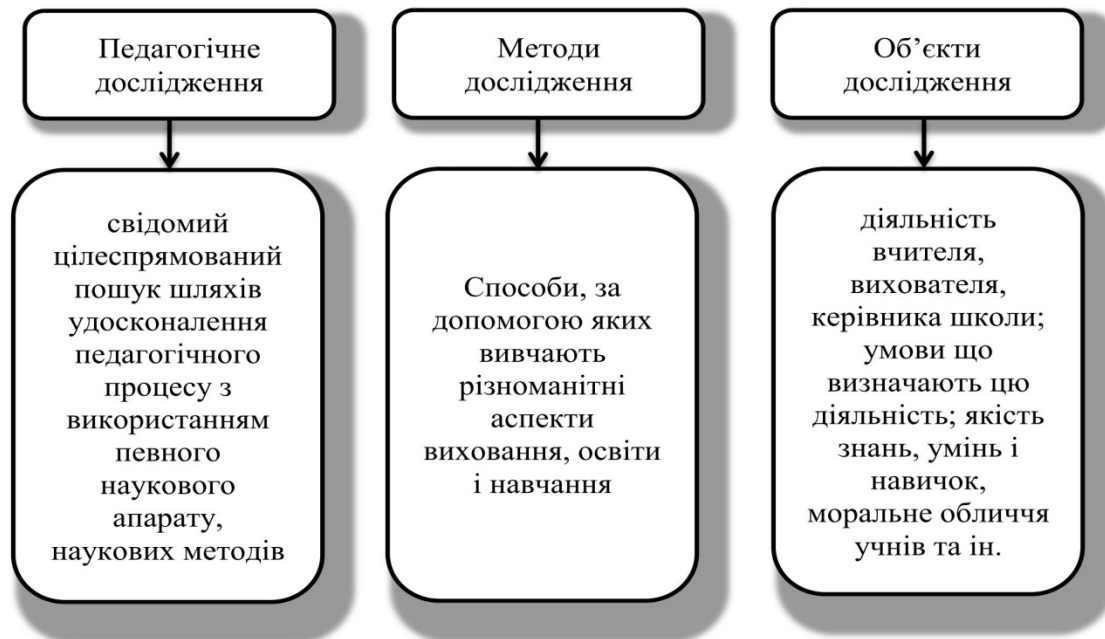

Рис. 2. Зв'язок педагогіки з іншими науками

Умовні позначки: —> використання у педагогіці ідей, теоретичних положень і висновків інших наук; - - -> використання методів дослідження, які застосовують в інших науках.

Рис. 3. Методи науково педагогічного дослідження

Запитання. Завдання:

Що означає термін "педагогіка"? Яке його походження?

Що є об'єктом і предметом педагогічного дослідження?

Дайте визначення поняття "виховання" у широкому соціальному розумінні.

Дайте визначення поняття "виховання" у широкому педагогічному смислі.

Дайте визначення поняття "виховання" у вузькому значенні.

Розкрийте значення понять «навчання» і «освіта».

Назвіть основні джерела педагогіки. В чому суть народної педагогіки?

В надрах якої науки розвивалась педагогічна думка до XVII століття?

Назвіть основні філософські течії, які лежать в основі педагогічних систем.

Де і ким вперше згадується педагогіка як окрема наука?

Кого вважаємо "батьком" педагогіки? Чому?

З якими науками найтісніше пов'язана педагогіка?

Які науки складають систему педагогічних наук?

Назвіть основні етапи науково-педагогічного дослідження.

Що називаємо методом педагогічного дослідження?

Охарактеризуйте метод педагогічного експерименту.

Які математичні та статистичні методи використовуються у педагогічних дослідженнях?

Педагогічна задача 1.

Молодий хірург опинився у групі вчителів, які вели розмову про свою професію.

Я не закінчував педагогічного вузу, – сказав він, – але зміг би викладати в школі будь-який предмет.

Я теж міг би працювати хірургом, – заперечив йому один із вчителів, – але тільки до першої операції.

Скільки людей, які мають непедагогічну освіту, успішно працюють у школі, – продовжував хірург. – Важливо показати людині, як скласти конспект уроку, засвоїти низку нескладних положень, а головне – добре знати свій предмет, бути старанним, – і все буде добре без педагогіки. *Знайдіть аргументи, щоб довести молодому хірургу помилковість його суджень. Яка роль педагогіки в професійному становленні вчителя?*

Педагогічна задача 2.

Один із журналістів, піднімаючи на сторінках газети питання естетичного виховання молоді, зауважив, що добра половина молоді, яка має музичну освіту, не любить музики. На його думку, музична освіта не завжди прищеплює любов до музики. Причину цього він

бачить у тому, що в практиці змішались два поняття: "освіта" і "виховання".

Як ви вважаєте, чи правий автор, розрізняючи поняття "освіта" і "виховання"? У чому специфіка кожного з них?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

Вам пропонується ряд визначень педагогічних понять і варіанти відповідей, одна з яких правильна. Виберіть правильну, на Вашу думку, відповідь і вкажіть її номер.

1. Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь і навичок:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

2. Ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

3. Процес цілеспрямованого формування особистості:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

4. Процес і результат засвоєння людиною знань, умінь і навичок та пов'язаних з ними практичних і пізнавальних способів діяльності:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

5. Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого здійснюється освіта людини:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

6. Які з перерахованих далі ознак мають відношення до запропонованих понять (можна вказати декілька, якщо вважаєте за потрібне)?

1. "ВИХОВАННЯ"

а) кількісні та якісні зміни; б) процес; в) формування особистості; г) засвоєння знань, умінь і навичок; д) вплив.

2. "НАВЧАННЯ"

а) засвоєння знань, умінь і навичок; б) формування особистості; в) вплив; г) взаємовплив; д) кількісні та якісні зміни.

3. "РОЗВИТОК"

а) процес; б) формування особистості; в) вплив; г) кількісні та якісні зміни; д) засвоєння знань, умінь і навичок.

4. "ОСВІТА"

а) формування особистості; б) процес; в) взаємовплив; г) засвоєння знань, умінь і навичок; д) кількісні та якісні зміни.

Література:

1. Антоненко М.Я. Сучасні проблеми діяльності вчителя у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського: монографія. Вид. 8-е, доповн. Рівне: Волин. обереги, 2018. с. 15-71.

2. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр „Академія”, 2001. С. 9-34.
3. Даниленко М.В., Даниленко Л.І. Педагогічні задачі. Київ: Вища школа, 1993. С.7-8.
4. Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття"). *Освіта*. 1993. Грудень.
5. Загальна педагогіка: лекції: Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: 2007. С. 26-46.
6. Закон України "Про освіту". *Право України*. 1996. №7. С. 68-84.
7. Закон України „ Про загальну середню освіту. *Освіта України*. 1999. № 25.
8. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка у запитаннях і відповідях: Навч. посіб. Київ: Знання, 2006. С.9-13.
9. Кучерявий О.Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. Посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. 440 с.
10. Національна доктрина розвитку освіти. *Освіта України*. 2002. 24 квітня – 1 травня.
11. Соловей М.І., Спіцин Є.С., Кудіна В.В. Професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя в кредитно-модульній системі організації навчання: Навчальний посібник. Київ, КНЛУ 2008. С. 11-27.
12. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. *Вибр. твори в 2-х т.* Т. 1. Київ: Рад.шк., 1983, С. 205-218.
13. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Вид. 2-ге, випр., доп. Київ: Академвидав, 2007. С. 9-39.
14. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ: Либідь, 2002. С. 9-43.

2. Цілісний педагогічний процес

2.1. Сутність педагогічного процесу, його цілі і завдання

Кожен освітній заклад здійснює навчання, виховну роботу, що у своїй сукупності складають навчально-виховний (педагогічний) процес, який реалізується як організована взаємодія педагогів і вихованців (суб'єктів і об'єктів навчання і виховання). Взаємодію педагогів і вихованців у закладах освіти, в результаті яких реалізуються освітні і виховні цілі, називають педагогічним (навчально-виховним) процесом.

Педагогічний процес (від лат. *processus* – просування, рух вперед) – спеціально організована, цілеспрямована взаємодія педагогів і вихованців, метою якої є вирішення освітніх, виховних проблем і розвиток особистості. В практиці роботи освітніх закладів навчання й виховання завжди єдині, хоча в педагогічній науці тривалий час вживалось поняття "навчальний процес" і "виховна робота", які мали різні цілі і зміст, хоча прогресивні педагоги намагались створити цілісну теорію навчально-виховного процесу школи.

"Педагогічний, навчально-виховний процес у середній школі є єдність процесів навчання, виховання та розвитку. Суть його полягає у передачі соціального досвіду старшими і засвоєнні його підростаючими поколіннями шляхом взаємодії, спрямованої на задоволення сучасного суспільства у всебічному, гармонійному розвитку особистості". Педагогічний процес це не механічне поєднання процесів навчання, виховання і розвитку, а нове якісне утворення. Головні характеристики педагогічного процесу – цілісність, спільність, єдність. *Цілісність* педагогічного процесу полягає в тому, що всі процеси, які його складають, мають єдину мету – всебічний і гармонійний розвиток особистості. *Специфіка* кожного процесу – в основних функціях, які він реалізує – навчання, виховання і розвиток особистості.

Загальні цілі педагогічного процесу залежать від того, на яку філософську основу опирається наука. Історичний розвиток суспільства доводить, що на формування суспільних цілей навчання і виховання впливають різні фактори і визначальними тут є пануюча державна ідеологія, політика, потреби суспільства у підготовці підростаючого покоління до виконання певних соціальних функцій, рівень розвитку суспільства. При цьому цілі навчання і виховання змінні, мають конкретно історичний характер і лежать в основі різних освітньо-виховних систем.

Організація педагогічного процесу потребує цілісного підходу в колективному вирішенні завдань освіти і виховання на кожному навчальному занятті; супроводження навчальної діяльності різноманітною позаурочною роботою з предмета; умілого поєднання зусиль учителів з учнівським самоврядуванням; налагодження зв'язків із сім'єю, громадськістю, церквою тощо.

Динаміка розвитку педагогічного процесу залежить від стосунків між вихователями і вихованцями. Особливості його організації зумовлені тим, що об'єкти виховання (учні, студенти, учнівські чи студентські колективи) є одночасно і суб'єктами виховання. Недооцінка цього призводить до великих прорахунків у діяльності вихователів – як правило, до авторитарності педагога, який придушує особистість вихованця. Взаємну активність, співпрацю педагогів і вихованців у процесі їх спілкування найповніше відображає термін «педагогічна взаємодія».

Між суб'єктами і об'єктами педагогічного процесу встановлюються різноманітні зв'язки: інформаційні (обмін інформацією), організаційно-діяльнісні (спільна діяльність), комунікативні (спілкування), а також зв'язки управління (самоуправління), від співвідношення яких залежить його успіх.

Такий процес реально існує як науково обґрунтована система, що розвивається і вдосконалюється, спираючись на закони виховання, творчість педагогів і динаміку вікових змін вихованців.

Сучасна українська педагогіка ставить перед собою гуманістичні цілі. У Національній доктрині розвитку освіти мета виховання визначена як „...виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та уміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичній досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури". А в Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності та в Концепції розвитку загальної середньої освіти – як формування свідомого відповідального громадянина, здатного до самоосвіти і саморозвитку, який уміє діяти творчо, компетентно, прагне змінити на краще життя своє і своєї країни. Крім загальних цілей і завдань педагогічного процесу варто виділити і часткові цілі, які ставить перед собою педагог, здійснюючи окремі акти педагогічної діяльності. Це цілі уроку чи виховного заходу, цілі педагогічної бесіди з учнями або їхніми батьками. Цілі можуть бути далекими (розвиток певних якостей школярів), середніми (організація конкретних справ) і близькими (при організації безпосередньої педагогічної взаємодії на уроці та поза ним).

Педагогічна взаємодія, тобто взаємовідносини учасників педагогічного процесу визначають його розвиток. У педагогічній взаємодії беруть участь педагоги (адміністрація закладу освіти та вчителі) й учні. Педагогічна взаємодія містить педагогічний вплив, його активне сприймання, засвоєння вихованцем та власну активність вихованця, що проявляється у впливі на педагога і самого себе. Взаємини вчителя і учня можуть складатися по-різному. Це залежить від того, чи вчитель розглядає учня як *об'єкт* виховання, чи як *суб'єкт*

педагогічного процесу. У першому випадку між вчителем і учнем складаються непродуктивні *відносини підпорядкування*. Для них характерна взаємна байдужість, механічне виконання обов'язків. У другому – стосунки вчителя і учнів в педагогічному процесі стають продуктивними, носять характер *співробітництва* і навіть *співтворчості*.

Коли у педагогічному процесі взаємодіють вчитель і учень або вчитель і група учнів, то таку взаємодію називають *парною*. Коли поряд з цим на учня впливає учнівський колектив, то таку взаємодію називають **тернарною**. А.С.Макаренко називав вплив вихователя на колектив, а колективу – на окремого вихованця – *паралельним педагогічним впливом*. У реальному педагогічному процесі ця взаємодія ще складніша, її називають *багатокомпонентною*: колектив вихователів – колектив вихованців – мікроколективи – окремі вихователі – окремі вихованці .

2.2. Структура педагогічного процесу та його рушійні сили

Структура педагогічного процесу включає: а) процеси навчання і виховання, як найголовніші структурні елементи. У педагогічному процесі об'єктивне (зовнішній вплив) поступово переростає у суб'єктивне (внутрішнє надбання людини), у самоосвіту і самовиховання, які забезпечують розвиток особистості. Тому саме **педагогічний процес** і є **нерозривною** єдністю процесів **навчання, виховання, освіти і розвитку особистості**; б) найменшою структурною одиницею педагогічного процесу є *педагогічна ситуація*. Педагогічний процес можна розглядати як **неперервний ланцюжок різноманітних педагогічних ситуацій**, які виникають і ставлять перед вихователем педагогічні задачі для розв'язання. Педагогічні ситуації за способом створення поділяють на: *спонтанні*, що виникають у ході педагогічного процесу *спеціально підготовлені вчителем* (викладачем) та *створені учнем або учнями (студентом або студентами)*. Розв'язання педагогічних ситуацій проходить в кілька етапів: 1) аналіз педагогічної ситуації та формування педагогічної проблеми; 2) проектування кількох варіантів вирішення проблеми і вибір оптимального для конкретного випадку; 3) виконання плану вирішення проблеми, який включає взаємодію, регулювання і коригування перебігу педагогічного процесу на практиці; 4) аналіз результатів.

Кожен з етапів передбачає певну взаємодію відповідних елементів педагогічного процесу;

в) стрижнем педагогічного процесу є **педагогічна діяльність**. У будь-якій діяльності виділяється мета, її засоби та результат. Крім того, діяльність необхідно стимулювати, коригувати, аналізувати та оцінювати. Виходячи з **діяльнісного підходу** до характеристики

структури педагогічного процесу, виділяють такі його компоненти: цільовий; стимулюючо-мотиваційний; змістовий; операційно-діяльнісний; контрольно-регулюючий; оцінювально-результативний.

Процес – це рух вперед, його розвиток. Педагогічний процес постійно рухається до певної мети. Його головними рушійними силами є внутрішні і зовнішні суперечності: зовнішні – це суперечності між педагогічним процесом та іншими соціально-економічними процесами, внутрішні властиві самому процесу. При цьому головною суперечністю є суперечність між вимогами до вихованців і реальними можливостями щодо їх реалізації. Ця суперечність є джерелом розвитку процесу, якщо вимоги співмірні із можливостями виховання, і, навпаки, не сприяє позитивному розвитку педагогічного процесу, якщо вимоги виявляються занадто складними або легкими. Тому педагог має постійно вивчати своїх вихованців, щоб правильно визначати близькі, середні й далекі перспективи розвитку особистості та колективу. Головна суперечність педагогічного процесу конкретизується суперечностями між складністю явищ суспільного життя і недостатністю життєвого досвіду молодої людини для їх розуміння; між великим потоком інформації і можливостями навчально-виховного процесу її подати; між колективом і особистістю та ін.

Ефективність педагогічного процесу залежить від рівня відповідності його змісту, форм і методів основним закономірностям виховання і потребам суспільного життя; ступеня вияву школярами (студентами) активності в навчально-пізнавальній і суспільній діяльності; рівня професійної майстерності педагогічного колективу; ефективності впливу суспільних інститутів на виховання підростаючого покоління; рівня використання виховних можливостей позашкільних освітньо-виховних закладів, дитячих і молодіжних організацій; координації виховних впливів усіх причетних до виховання підростаючого покоління інституцій; пропаганди психолого-педагогічних знань серед батьків і населення загалом.

2.3. Основні компоненти педагогічного процесу

Основними компонентами педагогічного процесу є педагог, вихованець, зміст педагогічного процесу, форми і методи навчання та виховання, педагогічна діагностика, критерії ефективності педагогічного процесу, організація взаємодії із суспільним і природним середовищем.

Провідна роль у педагогічному процесі належить педагогові. Це покладає на нього відповідальність за створення умов для формування всебічно розвиненої особистості. Як центральна фігура педагогічного

процесу, він має бути носієм мети та ідеалів, володіти науковими знаннями і майстерністю вихователя.

У педагогічному процесі педагог є одночасно його суб'єктом і об'єктом. Як суб'єкт педагогічного процесу, він виконує відповідальне завдання – виховання підростаючого покоління, як об'єкт – зазнає виховних впливів і самовдосконалюється.

Вихованець також є об'єктом і суб'єктом педагогічного процесу. Разом із педагогом він утворює динамічну систему «педагог – вихованець». Як об'єкт педагогічного процесу, він постає індивідуальністю, що розвивається відповідно до педагогічних цілей. Як суб'єкт педагогічного процесу, він є особистістю, що має певні природні задатки, прагне до творчого самовиявлення, задоволення своїх потреб, інтересів, здатний активно сприймати педагогічні впливи або протистояти їм.

Зміст педагогічного процесу формують відповідно до мети освіти і виховання, враховуючи при цьому вікові особливості вихованців. Його закладають у навчальні плани, програми і підручники, а також у плани виховної роботи закладів освіти.

За допомогою форм і методів навчання та виховання реалізують зміст навчально-виховної роботи. До них належать уроки, факультативи, семінари, практикуми, гуртки, домашня самостійна навчальна робота. Ці та інші організаційні форми реалізуються за допомогою різноманітних методів: пояснення, розповіді, бесіди, лекції, роботи з книгою, самостійного спостереження, лабораторної, практичної та дослідної робіт.

Педагогічна діагностика полягає у виявленні за допомогою спеціальних методик стану навчально-виховної роботи, окремих її напрямів для того, щоб відповідно скоригувати зміст, форми і методи його реалізації у педагогічному процесі. Для діагностики педагогічного процесу використовують методи науково-педагогічного дослідження (педагогічне спостереження, бесіду, анкетування, інтерв'ю, педагогічний експеримент, соціометрію та ін.).

Критерії ефективності педагогічного процесу виражаються показниками вихованості учнів (студентів). До цього відносимо:

зовнішній вигляд, культуру поведінки в закладі освіти та за його межами;

громадську активність;

самостійність у всіх видах діяльності;

сформованість наукового світогляду, національну самосвідомість;

позитивне ставлення до навчання, інтерес до знань і усвідомлення

їх ролі у своєму розвитку;

інтерес до національної і світової культур;

фізичне здоров'я, потяг до занять фізичною культурою і спортом;

працелюбність, орієнтованість на майбутню професію.

Організація взаємодії із суспільним і природним середовищем ґрунтується на тому, що педагогічний процес не може обмежуватися навчально-виховним закладом. Оскільки заклад освіти готує молоду людину до самостійного життя, вона вже під час навчання повинна послуговувати за критеріями життя, до якого готується, брати в ньому безпосередню участь. Педагогічний колектив має налагодити контакти з батьками, трудовими колективами, де вони працюють, громадськими організаціями, дитячими та молодіжними об'єднаннями, церквою. Взаємодію педагогічного процесу з природним середовищем вибудовують на основі екологічного виховання підростаючого покоління.

2.4. Закономірності педагогічного процесу

Філософія трактує закономірність як об'єктивний, стійкий, повторюваний, необхідний і суттєвий зв'язок між явищами і процесами, що характеризує їх розвиток. Оскільки закономірні зв'язки між предметами і явищами мають зовнішній і внутрішній характер, то й закономірності педагогічного процесу відображають його зв'язки із суспільним середовищем та внутрішні зв'язки, властиві компонентам цього процесу.

Виховання в широкому розумінні тісно пов'язане з усіма суспільними процесами, залежить від рівня розвитку економіки, політичної системи тощо. Це означає, що проблеми, які доводиться вирішувати у виховному процесі, зумовлені суспільним середовищем. Тому перша закономірність педагогічного процесу, яка реалізує виховання в широкому розумінні, полягає у тому, що цілісний педагогічний процес, його мета, завдання, зміст, форми і методи зумовлені соціально-економічними та ідеологічними потребами суспільства. Педагогічний процес здійснюється в умовах, які можуть сприяти його успішному функціонуванню або перешкоджати. Тому завдання, зміст, форми і методи педагогічного процесу залежать не тільки від потреб, а й від можливостей суспільства, від умов, у яких він відбувається.

Серед внутрішніх зв'язків між компонентами педагогічного процесу найважливішим є зв'язок між процесами навчання, виховання, освіти і розвитку. Психолого-педагогічна теорія і практика доводять, що навчання і виховання відіграють вирішальну роль у розвитку особистості. Без навчання неможливо досягти мети виховання. А передумовою успішного навчання є певний рівень вихованості молодої людини. Тому в цілісному педагогічному процесі всі уроки та виховні заходи мають справляти розвиваючий вплив, а навчання повинно мати виховуючий і розвиваючий характер.

Ефективність виховання і навчання в цілісному педагогічному процесі закономірно залежить від того, наскільки педагогам вдалося забезпечити єдність своїх дій з діями учнів (студентів). За збігу цілей

виховних впливів педагогів і самовиховання учнів, педагогічного керівництва і самодіяльності вихованців зростає ефективність педагогічного процесу. Це вимагає стимулювання активності та самостійності учнів (студентів), спонукання їх до самовиховання, самоосвіти, самовираження.

Успішність педагогічного процесу залежить і від уміння педагогів правильно враховувати вікові й індивідуальні особливості вихованців. Кожен віковий період має свої характерні особливості, знання яких, педагог обирає відповідний зміст, форми і методи навчання і виховання.

Закономірністю виступає зв'язок завдань, змісту, форм і методів у педагогічному процесі. Управління цілісним педагогічним процесом розпочинається з проектування його цілей і завдань. Вони визначають усі інші його елементи: зміст, форми і методи діяльності педагогів і учнів (студентів). Зміст педагогічного процесу повинен забезпечити виконання поставлених завдань. Він відчутно впливає на добір методів, форм і технічних засобів навчання і виховання. Тільки у тому разі, коли завдання, зміст, форми і методи педагогічного процесу складатимуть цілісну логічну систему, коли педагог продумає зв'язки між цими компонентами, вибере їх раціональні варіанти, можна очікувати на досягнення бажаного результату.

2.5. Принципи педагогічного процесу

Якщо закономірності виражають істотний, необхідний зв'язок між причиною і наслідком, то принципи, які ґрунтуються на закономірностях, є основними вимогами, що визначають загальне спрямування педагогічного процесу, його цілі, зміст і методику організації.

Принципи педагогічного процесу (лат. *princĭpĭnt* – основа, начало) – система основних вимог до навчання і виховання, дотримання яких дає змогу ефективно вирішувати проблеми всебічного розвитку особистості. Визначення єдиних принципів цілісного педагогічного процесу не виключає специфіки навчання і виховання, оскільки кожен із принципів зумовлений своєрідністю змісту, форм і методів педагогічної діяльності.

Серед розмаїття принципів цілісного педагогічного процесу виділяють такі основні з них:

1. Принцип цілеспрямованості педагогічного процесу виражає вимоги організації навчально-виховної роботи з метою всебічного розвитку кожної дитини, підготовки її до участі в перебудові суспільства, до життя в демократичній, правовій державі. Цільова спрямованість змісту й організації навчання і виховання сприяє формуванню цілісного наукового світогляду і національної самосвідомості учнів, емоційно-вольової сфери, прийнятної поведінки. Проектуючи особистість школяра, педагог прагне до того, щоб зробити

загальні цілі та завдання виховання і навчання власними цілями і завданнями кожного учня.

2. Принцип зв'язку навчання і виховання з життям практично реалізується через зв'язки змісту виховання і навчання з процесами розбудови ринкової економіки, демократизації суспільного життя, реформування системи освіти. До цих процесів мають залучатися і школярі, студенти, завдяки чому в них формуватиметься моральна, психологічна і практична готовність до самостійного суспільного життя і праці.

3. Принцип науковості змісту навчання і виховання вимагає, щоб навчання і виховання розкривали учням (студентам) об'єктивну картину світу, закономірності розвитку природи, суспільства, культури. Реалізується він передусім при укладанні програм виховання, навчальних програм і підручників. Окрім формування наукового світогляду, принцип передбачає розвиток в учнів (студентів) умінь і навичок наукового пошуку, засвоєння ними способів наукової організації праці.

4. Принцип доступності, урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів (студентів) означає, що навчання і виховання повинні будуватися з урахуванням рівня можливостей, не вести до інтелектуальних, фізичних і моральних перевантажень. Занадто складного змісту, недоступних форм і методів навчання знижується мотивація, швидко слабшають вольові зусилля дітей, знижується працездатність, з'являється надмірна втома. При спрощенні змісту зникає інтерес до навчання, не формуються необхідні вольові зусилля, не розвивається навчальна працездатність, зменшується розвиваючий вплив навчання.

5. Принцип систематичності і послідовності реалізується в різних формах планування (тематичному і поурочному), написанні планів. Він передбачає формування в учнів (студентів) навичок раціонального планування своєї навчальної діяльності; таку організацію виховного процесу, за якої кожний виховний захід є природним і логічним продовженням попередньої роботи, закріплює і розвиває досягнуте, піднімає виховання і розвиток на вищий рівень.

6. Дотримання принципу свідомості, активності, самодіяльності, творчості учнів (студентів) у педагогічному процесі сприяє формуванню свідомих, активних, самостійних і творчих людей. Ігнорування його в навчанні й вихованні породжує пасивність, байдужість.

7. Реалізація принципу зв'язку навчання і виховання із суспільно корисною, продуктивною працею виховує молодих людей творцями суспільних цінностей. Адже праця допомагає пізнати себе й інших людей, виховує повагу до себе і тих, хто поруч, збагачує соціальним досвідом, допомагає обрати життєвий шлях.

8. Принцип наочності передбачає використання наочності не тільки як засобу ілюстрування, а й для того, щоб учні (студенти) навчилися самостійно працювати з художнім образом як джерелом інформації, що містить у собі спільне й одиничне, загальне й індивідуальне. Така робота з наочною загострює увагу, розвиває аналітичність мислення, вміння досягати образного вираження різноманітних технічних і суспільних проблем.

9. Принцип колективного характеру виховання і навчання передбачає послідовне поєднання масових, колективних, групових та індивідуальних форм роботи. Підготовка молоді людини до життя в суспільстві вимагає нагромадження досвіду праці й активного громадського життя в трудовому колективі. Необхідно оволодіти навичками колективістських відносин: солідарності, взаємодопомоги, взаємоконтролю, взаємовимогливості. Колективні форми виховання і навчання у поєднанні з груповими й індивідуальними дають змогу одночасно впливати на маси загалом і на кожну особистість зокрема.

10. Принцип поваги до особистості у поєднанні з розумною вимогливістю до неї має особливе значення. Повага і вимогливість до дитини виховують у неї почуття людської гідності, формують уявлення про гуманні засади людських взаємовідносин. Педагогічне значення єдності поваги і вимогливості полягає ще й у тому, що активна участь у важливих громадських справах і відповідальність сприяють самоутвердженню, підносять особистість у власних очах, окрилюють і надихають.

11. Принцип міцності, усвідомленості і дієвості результатів освіти, виховання і розвитку вимагає, щоб відчувався не тільки освітній, а й виховний, розвиваючий ефект педагогічного процесу (стійкими були моральні переконання, навички навчально-пізнавальної діяльності, способи суспільно цінної поведінки, риси характеру тощо). Він передбачає необхідність усвідомлення здобутих знань, орієнтує навчальний процес на формування дієвих знань, умінь, навичок і способів поведінки.

2.6. Організація педагогічного процесу

Теоретичні положення про педагогічний процес повинні знайти своє практичне застосування в педагогічній діяльності. Вони покликані допомогти педагогу спроектувати педагогічний процес, організувати співробітництво, оперативно контролювати хід процесу, вносити відповідні корективи, уважно аналізувати досягнуті результати, виявляти причини можливих недоліків і, нарешті, організувати цей процес на рівні, який забезпечує досягнення вищих цілей. Організація педагогічного процесу містить, отже, три головних етапи: підготовчий, основний і заключний.

На етапі підготовки педагогічного процесу створюються належні умови для протікання процесу в заданому напрямку.

З цією метою вирішуються такі важливі завдання: цілепокладання, діагностика умов, прогнозування досягнень, проектування та планування розвитку процесу.

Сутність цілепокладання (обґрунтування і постановки цілі) полягає в тому, щоб трансформувати загальну педагогічну мету, що стоїть перед системою освіти, в конкретні завдання, які можливо зреалізувати на даному етапі педагогічного процесу в наявних конкретних умовах. Цілепокладання завжди «прив'язане» до конкретної системи здійснення педагогічного процесу - школи, класу, уроку, виховної ситуації і под.

Правильно визначити завдання процесу неможливо без діагностики. Педагогічна діагностика (від гр. *diagnostikos* - здатний розпізнавати) - це дослідницька процедура, спрямована на виявлення умов і обставин, у яких протікатиме педагогічний процес. Її головною метою є отримання чіткого уявлення про ті причини, які будуть сприяти чи перешкоджати досягненню окреслених результатів. Діагностика забезпечує усією необхідною інформацією про реальні можливості педагогів і учнів, рівень їх попередньої підготовки, умови протікання педагогічного процесу тощо. Часто конкретні умови коректують завдання, визначені спочатку.

Наступний крок етапу підготовки - прогнозування результатів педагогічного процесу. Сутність прогнозування в тому, щоб завчасно, до початку процесу оцінити його можливу результативність у даних умовах. Це потрібно для того, щоб своєчасно втрутитися в проектування та хід педагогічного процесу, не допустити небажаних наслідків.

Завершується цей етап скорегованим на основі результатів діагностики і прогнозування проектом організації процесу, який після остаточного опрацювання перетворюється в план. План, як і сам процес, завжди «прив'язаний» до конкретної системи. План - це документ, у якому точно визначено, кому, коли і що потрібно робити. У педагогічній практиці використовують різні плани: проведення уроків, окремих виховних заходів, виховної роботи в класі, управління навчально-виховним процесом у школі та ін.

Основним етапом є етап здійснення педагогічного процесу. Він передбачає: постановку і роз'яснення мети та завдань діяльності, які необхідно виконати; взаємодію педагогів і вихованців; використання визначених методів, засобів і форм педагогічного процесу; створення сприятливих умов; стимулювання діяльності школярів; забезпечення зв'язку педагогічного процесу з іншими процесами. Результативність педагогічного процесу залежить від того, наскільки доцільно ці елементи пов'язані між собою, наскільки їх спрямованість та практична реалізація відповідають загальній меті.

На цьому етапі організації педагогічного процесу важливе значення мають зворотні зв'язки, які дають змогу знайти раціональне співвідношення педагогічного управління і самоуправління власною діяльністю з боку вихованців. Оперативні зворотні зв'язки дозволяють своєчасно здійснити корекцію, надати педагогічній взаємодії необхідного спрямування.

Завершальний етап організації педагогічного процесу - етап аналізу досягнутих результатів. Він необхідний для того, щоб проаналізувати хід і результати педагогічного процесу, зрозуміти причини їх відхилення від плану, визначити, де, як і чому допущені помилки. Практика свідчить, що найбільше помилок допускається тоді, коли педагог ігнорує діагностику й прогнозування процесу і працює «навпомацки». Такий процес нічого, крім втрати інтересу, часу, зусиль, учням не дає.

Запитання і завдання:

Розкрийте сутність педагогічного процесу. Охарактеризуйте його структуру.

Що являє собою педагогічний процес як система?

Що означає цілісність педагогічного процесу?

Чому серед компонентів педагогічного процесу провідну роль відіграє педагог?

Охарактеризуйте основні закономірності цілісного педагогічного процесу.

У чому суть закономірностей єдності завдання, педагогічних засобів і результату педагогічного процесу?

Чи можна поділяти основні принципи цілісного педагогічного процесу на важливі й неважливі? Чому?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ

1. Педагогічний процес - це:

- а) Сукупність навчальних занять, різних форм позакласної та позашкільної виховної роботи.
- б) Навчально-виховний процес.
- в) Процес, який покликаний забезпечити реалізацію цілей освіти, сформувати особистість.
- г) Розвивальна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на формування особистості вихованця.
- г) Динамічна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на формування особистості вихованця згідно визначеної мети.

II. Педагогічний процес є системою, тому що:

- а) Він поєднує в собі процеси навчання, виховання і розвитку.
- б) Він має всі ознаки системи: компоненти, структуру, цілісність, інтегральний результат, зв'язок з іншими системами.
- в) Він має цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний компоненти.
- г) Між компонентами існують зв'язки.
- г) Його складовими є дії вихователя та вихованців.

III. Цілісність педагогічного процесу полягає:

- а) В тому, що він має цільовий, змістовий, діяльнісний, результативний компоненти.
- б) В тому, що процеси, які утворюють педагогічний процес, мають багато спільного між собою.

в) У підкоренні всіх процесів, що його утворюють, головній, загальній і єдиній мсті - формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

г) В тому, що основними складовими частинами педагогічного процесу є його мета, зміст, форми та методи навчання і виховання, результати.

г) В тому, що педагогічний процес не ділиться на складові частини.

IV. Які з нижче наведених зв'язків є закономірними зв'язками педагогічного процесу? Визначте неправильні відповіді. Доведіть її помилковість.

а) Зв'язок педагогічного процесу з суспільними вимогами.

б) Зв'язок педагогічного процесу з впливами соціального середовища.

в) Зв'язок між діяльністю вихователів і діяльністю вихованців.

г) Зв'язок між завданнями, методами і формами виховання.

г) Зв'язок між педагогічним процесом і процесом морального виховання учнів.

д) Зв'язок між окремими діями різних педагогів, педагогічного колективу і керівництвом навчально-виховним процесом у цілому.

е) Зв'язок між різними педагогічними ситуаціями.

V. Що відіграє вирішальну роль в організації педагогічного процесу? Оберіть найповнішу відповідь, обґрунтуйте її.

а) Наявність у школі (класі) плану навчально-виховної роботи та його вихованців.

б) План, реалізація плану, контроль та аналіз результатів.

в) Висока кваліфікація педагогів.

г) Діагностика, постановка завдань, побудова прогнозу, реалізація плану, корекція, аналіз результатів.

г) Діагностика, постановка завдань, побудова прогнозу, реалізація плану, корекція і аналіз результатів.

Література до теми:

1. Амонашвили Ш.А. Размышление о гуманной педагогике. Москва: Просвещение, 1995. С. 191-192
2. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 5-е видання, доповнене і перероблене. Київ, 2007. С.112-127
3. Галузьяк В.М., Сметанський М.І., Шахов В.І. Педагогіка: Навчальний посібник. Вінниця: ДП Державна картографічна фабрика, 2006. С.30-39
4. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. *Вибр. тв.:* У 5-ти т. Т.4. Київ, 1977. С. 7-390
5. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Київ: Видавничий центр „Академія”, 2008. С.35-46
6. Ягупов В.В. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. С.146-159

3. Процес навчання

3.1. Дидактика як наука, її основні категорії

Передавання знань, умінь, навичок, способів пізнавальної діяльності підростаючим поколінням почалося ще на зорі розвитку суспільства. Відокремлення цих функцій у суспільний інститут відбулося лише з переходом до цивілізації. Відтоді освіта і навчання покликані не тільки озброювати молоде покоління необхідними для праці знаннями, а й формувати світогляд, духовний світ особистості.

Питання ефективної організації навчання вивчає дидактика. **Дидактика** (гр. *didaktikos* – повчальний) – галузь педагогічної науки, яка розробляє теорію освіти, навчання, а також виховання у процесі навчання. Термін «дидактика» увійшов до педагогічної літератури на початку XVII ст. До широкого вжитку його увів Я.А. Коменський. У книзі «Велика дидактика» він розробив зміст освіти, дидактичні принципи, методи навчання, уперше обґрунтував класно-урочну форму навчання. Весь процес навчання, на його думку, повинен спиратися на чуттєвий досвід. Також він наголошував на необхідності дотримання у процесі навчання таких вимог, як легкість, ґрунтовність, лаконічність.

Французькі просвітники XVII ст. Ж.-Ж. Руссо, К. Гельвецій, Д. Дідро, А. Гольбах та ін. виступали за поєднання навчання з ремісничою працею, за активізацію навчального процесу, опору на досвід і спостереження учнів, критикували зубріння та орієнтування на суто книжні знання.

Ці прогресивні ідеї отримали подальший розвиток у діяльності швейцарського педагога Й.-Г. Песталоцці. Він намагався практично поєднати навчання з продуктивною працею дітей на фабриці. Песталоцці вимагав будувати процес навчання на основі чуттєвого сприймання, що сприяє створенню в учнів виразних образів і чітких понять. На його думку, тільки знання, що підкріплюються уміннями та навичками, дають змогу застосовувати їх на практиці. Глибокі знання можливі також за умови, якщо вони здобуті в певній послідовності, систематизовані.

Значний внесок у розвиток дидактики зробив німецький педагог Й. Герbart. Особливого значення він надавав проблемі виховуючого навчання, у процесі якого розвиваються емпіричний, естетичний, спеціальний та релігійний інтереси. Надаючи перевагу розвитку мислення учнів, головне місце у навчанні він відводив давнім мовам і математиці.

В історію дидактики вписано й ім'я німецького педагога А. Дістервега. Він виступав палким прихильником реальної освіти. Навчання, на його думку, є активним процесом, який розвиває пізнавальні здібності учнів і сприяє формуванню в них самостійності та

ініціативи. Педагог вважав, що глибоке опанування учнями знань вимагає постійного спонукання їх розуму до пізнання, самодіяльності у навчанні, а найкращим є той метод, який активізує навчання. Вчитель у процесі навчання допомагає учням знайти істину і таким чином озброює їх методами дослідження явищ.

Істотний внесок у розвиток теорії і практики навчання зробив К.Ушинський. Він відстоював думку, що кожен народ має право на школу з рідною мовою навчання, створив цілісну дидактичну систему, визначив основні шляхи і засоби розвиваючого навчання. К. Ушинський був прихильником класно-урочної системи навчання, врахування вікових і психологічних особливостей дітей у навчально-виховному процесі. Створена ним у 60–70-х роках ХІХ ст. дидактична система не втратила своєї актуальності і сьогодні.

Предметом дидактики на всіх етапах її розвитку був зміст освіти підростаючого покоління і організація процесу, що забезпечує оволодіння цим змістом, а саме:

- визначення мети і завдань навчання;
- окреслення змісту освіти відповідно до вимог суспільства;
- виявлення закономірностей процесу навчання на основі його аналізу, спеціальної пошуково-експериментальної роботи;
- обґрунтування принципів і правил навчання на основі його закономірностей;
- вироблення організаційних форм, методів і прийомів навчання;
- забезпечення навчально-матеріальної бази, засобів навчання.

Як частина педагогіки, дидактика базується на закономірностях і принципах цілісного педагогічного процесу, тому її можна розглядати як теорію, яка визначає загальні закономірності освіти і виховання. Але як загальна теорія навчання дидактика самостійно досліджує ті проблеми освіти й виховання, які наявні лише у процесі навчання. Через це вона є самостійною педагогічною дисципліною.

Основними категоріями дидактики є «навчання», «освіта», «викладання» (діяльність педагога в процесі навчання), «учіння» (процес пізнавальної діяльності учнів), «принципи навчання», «форми навчання», «методи навчання» і «засоби навчання».

Дидактика має тісні зв'язки з багатьма науками. Передусім вона ґрунтується на **педагогічній психології**, яка досліджує розвиток особистості у процесі навчання, психологічні основи навчання і виховання учнів, розкриває психологічні особливості розвитку процесів відчуття і сприймання, пам'яті, мислення, волі, емоцій, шляхи формування інтересів і мотивів, нахилів, здібностей і потреб як якостей особистості. Всі ці питання безпосередньо стосуються навчального процесу.

Як вихідний матеріал для визначення гіпотез, методики їх перевірки і теоретичного обґрунтування отриманих результатів, дидактика використовує також дані **анатомії й фізіології**, зокрема фізіології вищої нервової діяльності людини.

Шкільна гігієна допомагає дидактиці підібрати методи і засоби правильної організації педагогічної праці вчителя і навчальної діяльності школярів, запобігання перевантаженню учнів.

Важливі та різнобічні зв'язки має дидактика з **теорією виховання**. Вона використовує загальні закономірності, принципи і методи виховання для оволодіння у процесі навчання основами наук, техніки і мистецтва.

Оскільки дидактика вивчає закономірності спілкування між учнями і вчителями, вона пов'язана із **соціологією**.

З **кібернетики** дидактика використовує знання про теорію управління педагогічними процесами, передусім управління процесом навчання.

Дидактика тісно пов'язана з **методиками викладання окремих предметів**. Методики є спеціальними дисциплінами педагогіки. Вони вивчають проблеми навчальних предметів (наприклад, методики викладання математики, фізики, хімії тощо). Водночас методики використовують здобутки дидактики як основу для вирішення конкретних проблем.

На кожному етапі свого розвитку дидактика вирішує проблему вдосконалення змісту освіти і методики навчання відповідно до потреб суспільства.

У період розбудови української національної школи крім удосконалення змісту навчання, модернізації його форм і методів важливо оптимізувати процес навчання, тобто організувати його на таких засадах, які дали б змогу досягти найкращих результатів за найменших затрат часу і зусиль. Усе це має відбуватися водночас з інтенсифікацією процесу навчання. Йдеться про таку організацію навчального процесу, за якої підвищуються працездатність учнів і педагогів, продуктивність їх праці, зростає пізнавальна самостійність, ініціатива і творча активність. Сучасна школа не може базуватися на примусі, який має наслідком формування безініціативної особистості.

Актуальним нині є також використання міжпредметних і внутріпредметних зв'язків, що дає змогу заощаджувати навчальний час і ефективніше формувати науковий світогляд, спираючись на філософську ідею єдності предметів і явищ.

Завдання сучасної дидактики полягає в забезпеченні ефективного навчання, духовного збагачення дитини, розвитку її активності, таланту, творчого потенціалу, здібностей до самостійного надбання нових знань, а також у створенні умов для самореалізації.

Цьому, за твердженням В. Лозової, сприяють такі методологічні підходи до навчального процесу:

- **гуманізація**. Передбачає духовно-особистісну спрямованість кожного навчального предмета, формування стосунків між учнями, учителями й учнями на основі поваги, довіри, чуйності, уваги, співчуття, віри в позитивність дій людини;

- **аксіологічний підхід**. Забезпечує вивчення явищ з метою виявлення їх можливостей задовольняти потреби людини, розв'язувати завдання гуманізації суспільства, в якому людина є найвищою цінністю;

- **особистісний підхід**. Вимагає визнання особистості як продукту соціального розвитку, носія культури, інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору на природний процес саморозвитку здібностей, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних умов;

- **діяльнісний підхід**. Спрямований на організацію діяльності суб'єкта, яка б забезпечувала його активність у пізнанні, праці, спілкуванні, саморозвитку;

- **ресурсний підхід**. Зосереджений на питаннях організації навчання, орієнтованого на виявлення і розвиток потенційних можливостей кожного учня;

- **системний підхід**. Розглядає навчання як цілеспрямовану творчу діяльність його суб'єктів, у якій мета, завдання, зміст, форми і методи навчання та інші його компоненти взаємопов'язані;

- **синергетичний підхід**. Полягає в тому, що самореалізація і саморозвиток особистості здійснюються на основі постійної взаємодії із зовнішнім середовищем, який зумовлює становлення її нових якостей тощо;

- **компетентнісний підхід**. Передбачає аксіологічні, мотиваційні, рефлексивні, когнітивні, операційно-технологічні та інші результати навчання, що відображають розширення не лише знань, умінь і навичок, а й досвіду емоційно-ціннісного ставлення.

Дотримання цих методологічних підходів потрібне як в організації навчально-виховного процесу, так і у вивченні й аналізі чужого та власного досвіду навчально-виховної роботи, організації дослідження актуальних дидактичних проблем, створенні ефективних технологій навчання і виховання.

3.2. Сутність і структура процесу навчання

Процес навчання за своєю сутністю є рухом учня шляхом пізнання: від незнання до знання, від неповного до повнішого, ширшого і точнішого знання. У процесі навчання формуються пізнавальні, практичні вміння і навички, відбувається розвиток і виховання учнів

(студентів). Процес навчання є формою пізнання об'єктивної дійсності, оволодіння досвідом людства, взаємодією викладача й учня (студента).

Поняття «**навчальний процес**» охоплює всі компоненти навчання: викладач, форми, методи і засоби навчання, які він використовує; учень, який працює під керівництвом учителя на уроці та самостійно вдома; забезпечення навчального процесу наочною й технічними засобами. Навчальний процес є активною взаємодією між учителем і учнем, яка складається із двох взаємопов'язаних процесів – викладання й учіння.

Викладання – діяльність викладача у процесі навчання, під час якої він ставить перед учнями (студентами) пізнавальні завдання, повідомляє нові знання, організовує спостереження, лабораторні і практичні заняття, керує їх самостійною роботою, перевіряє якість знань, умінь і навичок. Результативність його залежить як від умінь і старань педагога, так і від старань учня, студента щодо засвоєння знань, тобто від ефективності учіння.

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння учнями (студентами) знань, оволодіння вміннями і навичками. У широкому значенні учіння є оволодінням суспільним досвідом з метою його використання в житті. Вчитель може навчати безпосередньо або опосередковано (через систему завдань).

Структурно процес навчання включає такі компоненти:

- цільовий (формування мети вивчення матеріалу на уроці, навчального предмета та освітньої мети навчального закладу);
- стимулюючо-мотиваційний (спонукання учнів (студентів) до активної пізнавальної діяльності, формування в них відповідної мотивації);
- змістовий (оптимальний підбір предметів навчального плану, змістовність навчальних програм і підручників, а також продуманість змісту кожного заняття);
- операційно-дієвий (підбір прийомів, методів, форм і засобів навчання);
- контрольно-регулюючий (контроль за засвоєнням знань, сформованістю умінь та навичок);
- оцінно-результативний (виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного учня чи студента, причин неуспішності і їх усунення).

Реалізація кожного компонента і їх сукупності передбачає свідому, цілеспрямовану взаємодію викладача і учня (студента).

Основними функціями процесу навчання є освітня, розвивальна і виховна. **Освітня функція** передбачає засвоєння учнями (студентами) системи наукових знань, формування умінь і навичок.

Знання – узагальнений досвід людства про дійсність у вигляді фактів, правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій.

Сформульовані вони у поняттях, судженнях, умовиводах, теоремах, концепціях, теоріях.

Розвивальна функція виявляється у розвитку мислення учнів (студентів), формуванні волі, емоційно-почуттєвої сфери, навчальних інтересів, мотивів і здібностей.

Виховна функція спрямована на формування наукового світогляду учнів (студентів) шляхом засвоєння системи наукових знань про природу, суспільство і людину, виховання моральних, трудових, естетичних і фізичних якостей особистості.

Освітня, розвивальна та виховна функції реалізуються через такі чинники:

- використання змісту навчального матеріалу так, що викладач основний матеріал навчальної дисципліни доповнити цікавою додатковою інформацією;
- добір форм, методів і прийомів навчання, який здійснюється з таким розрахунком, щоб заохотити учнів (студентів) до самостійного здобування знань;
- забезпечення порядку і дисципліни на уроці, бо повноцінне навчання можливе лише за умови високої дисципліни;
- використання оцінювання відповідей через їх аналіз і мотивація оцінок, які виставляє викладач;
- особа викладача, його поведінка, ставлення до учнів (студентів), бо коли викладач ерудований, тактовний, доброзичливий, то він позитивно впливає на їх навчальні результати і поведінку.

Зазначені чинники тісно пов'язані між собою, що вимагає чіткого визначення їх значення для реалізації освітньої, розвивальної і виховної мети.

Методологічною основою процесу навчання є теорія пізнання, яка охоплює природу наукового пізнання і його можливості, головні закономірності пізнавального процесу, форми й методи пізнання людиною навколишньої дійсності, умови істинності пізнання. Пізнання – процес цілеспрямованого відображення об'єктивної реальності у свідомості людей.

Спільним для процесів навчання і наукового пізнання є їх спрямованість на пізнання об'єктивної реальності та здійснення цього пізнання за схемою: живе спостереження об'єкта навчання чи пізнання → осмислення істотних властивостей, особливостей, зв'язків цього об'єкта → застосування здобутих знань на практиці чи в навчанні або перевірка знань, здобутих у процесі пізнання, на практиці. Тому навчання можна вважати специфічною формою пізнання об'єктивної дійсності, набуття суспільного досвіду.

Процеси навчання і пізнання мають і певні відмінності:

- пізнання стосується самого об'єкта пізнання, а в навчанні можливим є використання його наочного або словесного зображення;

- у пізнанні відкривають об'єктивно нове, невідоме, а у навчанні учень (студент) «відкриває» для себе якусь істину;
- у навчанні швидше пізнають те, на що наука витратила роки;
- навчання передбачає і формування вмінь та навичок, а пізнання – тільки розкриття істини;
- практика у навчанні допомагає краще зрозуміти і засвоїти матеріал, а не служить критерієм істини, як для пізнання.

Рушійними силами навчального процесу є його суперечності між:

- вимогами суспільства до процесу навчання, що повсякчас зростають, і загальним станом цього процесу, який потребує постійного вдосконалення;
- досягнутим учнями (студентами) рівнем знань, умінь та навичок і знаннями, вміннями та навичками, необхідними для виконання поставлених перед ними нових завдань;
- фронтальним викладом матеріалу та індивідуальним характером його засвоєння;
- розумінням матеріалу викладачем (учителем) і учнями (студентами);
- теоретичною формою знань й уміннями застосовувати їх на практиці тощо.

Викладач (учитель) повинен уміти виявляти у процесі навчання суперечності і використовувати їх для активізації пізнавальної діяльності учнів (студентів).

Центральною фігурою в навчальному процесі є учитель (викладач). Він передусім виступає як організатор і керівник пізнавальної діяльності учнів, створює умови, за яких вони можуть найраціональніше і продуктивніше вчитися (дисципліна, необхідна для ефективного засвоєння знань, психологічний клімат, чергування занять, нормування домашньої навчальної роботи, постановка перед учнями мети і завдань). Контролюючи навчання, учитель має бути готовим допомогати, коли в учнів (студентів) виникають труднощі. Водночас учитель та вихователь дбає про розумовий, моральний, духовний і фізичний розвиток учнів.

Для повноцінного процесу викладання вчителю (викладачу) потрібно усвідомити загальну мету освіти і місце свого предмета в її реалізації. Він повинен глибоко, на сучасному науковому рівні знати предмет. Здійснення міжпредметних зв'язків потребує від нього і певних знань із суміжних наук. Міцні знання з методики, психології та педагогіки є підґрунтям розвитку педагогічної майстерності вчителя. Для успішного викладання вчителю слід добре знати особливості учнів, яких він навчає.